

KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG

Az egri Eszterházy Károly Főiskola Kulturális Örökség
és Művelődéstörténeti Tanszék könyvsorozata

Az Egyetemközi Kulturális Örökség Tanulmányok Központ
támogatásával szerkeszti

MONOK ISTVÁN

A könyv megjelenését támogatta

Magyar Tudományos Akadémia

Mérföldkövek a magyar művelődés- történet-írásban

TANULMÁNYOK

SZERKESZTETTE

MONOK ISTVÁN

KOSSUTH KIADÓ
ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
BUDAPEST – EGER
2015

A kötet az MTA Művelődéstörténeti
Állandó Osztályközi Bizottsága által szervezett, az MTA Közgyűlése alkalmával
megtartott tudományos ülészek anyagát tartalmazza
2014. május 8.

A borítókép
Az akadémiai palota terve, a végleges megállapodás szerint.
Vasárnapi Ujság. XI. évf. 31. sz. 1862. aug. 3., 365. old.

ISBN 978-973-09-8335-8

ISSN 2063-5257

Minden jog fenntartva

© Magyar Tudományos Akadémia 2015

© Kossuth Kiadó 2015

Felelős kiadó Kocsis András Sándor
a Kossuth Kiadó Zrt. elnök-vezérigazgatója
A kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja
A kötetet Hitseker Mária szerkesztette
Műszaki vezető Badics Ilona
Nyomdai előkészítés Gróf Levente
www.kossuth.hu / e-mail: kiado@kossuth.hu

Nyomtatta és kötötte a Szekszárdi Nyomda Kft.
Felelős vezető Vadász Katalin ügyvezető igazgató

Tartalom

Kósa László: Az újabb magyar művelődéstörténeti kutatások sokrétűsége	7
Mikó Árpád: A művészettörténet a művelődéstörténeti alpművekben	17
Szívós Mihály: A jeltörténet jeltudományi és művelődéstörténeti szempontból	27
Monok István: A könyves kultúra a művelődéstörténeti alpművekben	41
Viskolcz Noémi: A tudományköziség elve és gyakorlata művelődéstörténeti kézikönyveinkben	53
Ács Pál: A „második természet” – Irodalom és művelődéstörténet	65
Gazda István: Tudománytörténet a magyar művelődéstörténetet összegző nagyobb munkákban	81
Krász Lilla: A medicina reprezentációi a magyar művelődéstörténet-írásban – Eredmények és perspektívák ...	97
Horn Ildikó: Történetírás és a kora újkori magyar művelődéstörténet	119
Gyáni Gábor: Művelődés-, kultúra- és mentalitástörténet – A paradigmaváltás dilemmái	129
Kőszeghy Péter: A Magyar művelődéstörténeti lexikon – középkor és kora újkor (röviden MAMŰL) múltja és jövője ...	143
A magyar művelődéstörténeti összefoglaló művek jegyzéke	153
Személynevek mutatója	161

MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT MEGJELENÉSÉBŐL

Szerkesztő:

DOMANOSZKY SÁNDOR

IRÁNYELV: SZABÓ

MEGJELENÉS: ELEMÉR

SZELTESZÉLYI IMRE

VÁRIK ELEMÉR

1250 KÖTET

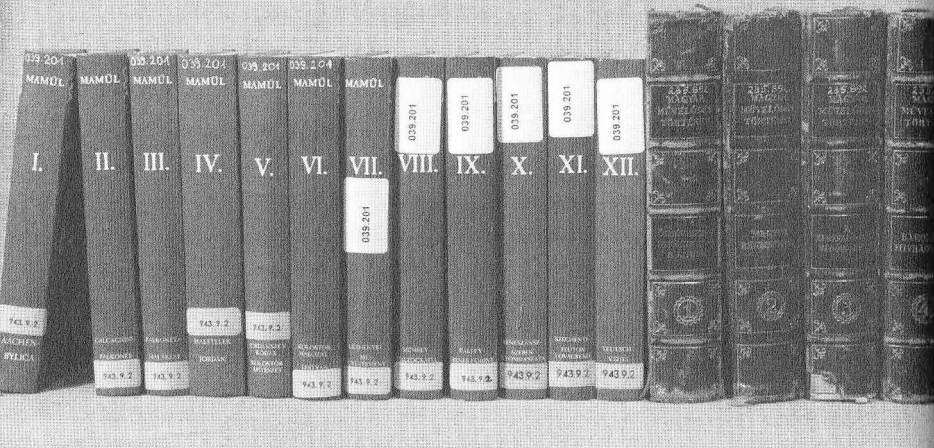
ŐSMŰVELTSÉG ÉS KÖZÉPKORI KULTÚRA

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

ŐSMŰVELTSÉG ÉS KÖZÉPKORI KULTÚRA

Magyar művelődéstörténeti és történelmi képregény

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

MONOK ISTVÁN

A könyves kultúra a művelődéstörténeti alpművekben

Az írás, a könyv és általában a könyves világ történetét – még a könyvekben rögzített szövegek történetétől függetlenül is – számos történeti tudományterület részeként is megtalálhatjuk.¹ A nyugati kereszténységnek a szellemi tartalmak áthagyományozására kialakított intézményi rendszerei közül az írásbeliség különös fontosságot nyert, sokkal nagyobbat, mint más világvallásokat követő közösségekben, vagy éppen fontosabbat, mint a keleti kereszténység bármely egyházában. A magyarországi művelődést ért hatások közül a nyugati keresztény az, amely a teljes kulturális intézményi rendszer szintjéig meghatározó erővel bírt, így az írásbeliség, a könyv, a könyves műveltség szerepe a mindenkori Magyarországon – a MAMŰL² által tárgyalt korszakot tekintve, a Magyar Királyságban és Erdélyben – elsődleges fontosságú. A lakosság alfabetizációs szintjének emelkedésével ez a szerep társadalmilag folyamatosan erősödött. A társadalom vezetői, a hagyományok rögzítéséért, a korosztályok közti intézményes átörökítésért felelős értelmiségiei számára pedig akkor is meghatározó a könyves kultúra – rögzítés, elterjesztés, megőrzés –, ha a társadalom többsége analfabéta. A szóbeli hagyományközlés forrása is nagyon sok esetben könyvben rögzített ismeret.³

A hagyományok írásbeli rögzítése, a szövegek alkotása, azoknak sokszorosítása, elterjesztése, a szövegekörpusz felhalmozása, és ennek megőrzése a nyugati kereszténységben, egy számában folyamatosan bővülő társadalmi csoport feladata, lehetősége, felelőssége és egyre inkább üzleti vállalkozása lett. Ennek a csoportnak a története – a könyves emberek története – több, sokak által megfogalmazottan „forradalmi” változást ismer. Például a Karoling-korszak írásbeliség-reformja, az európai városiasodás, illetve az egyetem mint iskolatípus megjelenése

kapcsán. Az igény-oldali változásokra válaszul jelent meg a kézisajtó technológiája, amely nagyban hozzájárult a vallási, a szellemi élet átalakulásához. Úgy járult hozzá, hogy a könyves emberek, a vállalkozók anyagi érdeküket és a társadalom igényét követve – és nem azt kialakítva – megteremtették az anyanyelvi művelődést és tudományt, a képi kultúra visszanyerte szerepét a művelődési áthagyományozási folyamatban, és végül kialakította az olvasott könyv mellett a használt könyv műfaját.

Ezt a történetet el lehet mondani a gazdaságtörténet szakkifejezéseivel a stíluskorszakok változását leírva, de bármely műveltségi terület történetét követve is. Mégis azt gondolom, hogy a könyvnek a művelődés történetében játszott szerepe – és ez talán nem egyszerű szakmai sovinizmus – sokkal jelentősebb, mint az a legtöbb magyar művelődéstörténeti összefoglalásból látszik. Ezt az állítást, vagyis azt, hogy a nyugati kereszténységhez tartozó európai ember alapvetően eruditív műveltségű, igaznak tartom még napjainkban is, és nem pusztán azért, mert az elektronikus könyv is csak könyv, hanem azért, mert a digitális eszközök történetében csak most kezdődik az a korszak, amikor a rögzített tartalmak szemantikus megközelítése elkezdődik. Ez utóbbi jelenség magyarországi társadalmiasulása (penetrációja) ötven évet még biztosan igényel.

Az írás, az írásbeliség és a teljes könyves világ megjelenítése a magyar művelődéstörténeti összefoglalásokban természetesen alapvetően attól függ, hogy melyik szakma, melyik bölcsész diszciplína képviselője írta vagy szerkesztette az illető művet. A *Magyarország története*-összefoglalások művelődéstörténeti fejezeteiből rendre hiányzik a könyvtörténet, és az államigazgatás- vagy éppen a politikatörténeti összefoglalások sem térnek ki külön az egyes korszakokban Magyarországon megjelent vonatkozó irodalomra, vagy nagyobb személyiségek tárgyi olvasmányaira.⁴ Leginkább az iskola- és oktatástörténeti szakirodalom kezeli a helyén a könyvkiadás- és könyvtörténetet, sőt újabban a kiadástörténeti elemzésre alapozva modern szemléletű mentalitástörténeti elemzés is napvilágot látott.⁵

A 20. század magyar művelődéstörténeti összefoglalásainak sorát Erdélyi Lászlónak az első világháború alatt megjelent műve nyitotta meg.⁶ Korban ez csak az Árpád-kort tárgyalja, de a *Hitélet és szellemi*

művelődés fejezetben⁷ a papok és *litteratusok* tanulmányi rendjének bemutatásakor hivatkozik a Magyarországon is elérhető könyvekre. A könyv folytatása csak 1932-ben jelent meg,⁸ ebben az előző korszak bemutatásakor alkalmazott fejezetcím alatt már bemutatja a Corvina könyvtárat, és beszél a könyvnyomtatásról is. Ugyanilyen súllyal, lényegében az említésnél alig jelentősebb módon szerepel a könyv és könyves társadalom az 1936-ban megjelent művelődés- és állam-történetben, amely a középkort és a kora újkort egyben mutatja be.⁹

A szellemtörténeti kutatások egyik legkiválóbb műve Kornis Gyulának a 18–19. század fordulójának magyar művelődéstörténetéről oktatástörténeti alapállásból megírt könyve.¹⁰ Azt is mondhatnánk, hogy megelőzte korát, hiszen azok az irodalomtörténetek, amelyek a „szellemi erőtér” fogalmával operálnak (lásd például a nagy olasz összefoglalások „spazio letterario” kifejezését), későbbiek. Alapvető azonban a különbség: utóbbiak olyan tényleges (= nem elméleti) alap-kutatásokon túl lévő kutatóműhelyek termékei, amelyek valóban könyv- és olvasmánytörténeti szempontból faktografikusan is felmérték magát az erőteret. Tegyük hozzá rögtön: Kornis művét másfél évtized múlva követte két, ez utóbbi szempontot érvényesítő monográfia,¹¹ amelyből a második¹² nem forrás-alapkutatáson alapul.

Kornis könyvének gerincét az oktatás-, illetve neveléstörténet adja. A magyar művelődési életet ért különféle szellemi hatásokat (a német, a latin, az itáliai és a magyar küzdelme) oktatástörténeti keretbe helyezi el. Külön foglalkozik a nemzetiségekkel, azok művelődési életével, gondolkodásmódjával. Modern módon, külön fejezetet szentel a nőnevelés kérdéseinek, és figyelemre méltó súlyt helyez a természettudományos tudás eszményére. A „neohumanizmus” eszményét hangsúlyosan emelte ki, a két háború közt kevesen foglalkoztak így a klasszicizmus és a romantika embereszménye összevetése kapcsán. Feltűnő azonban, hogy a „művelődés eszményei” (amely kifejezés a könyv címében szerepel) bemutatásakor teljes egészében a korszakra vonatkozó általános szakirodalomból indul ki, és ezeket az ismereteket a korszakban élő jelentősebb személyiségek műveinek szellemiségével veti össze. Annak vizsgálata, hogy mi jelent meg ez idő alatt Magyarországon és Erdélyben, vagy hogy milyen könyvanyag állt a könyvtárakban

a szerzőknek potenciálisan a rendelkezésére, nem képezi munkája tárgyát.

A „szellemi erőter” az a koordináta-rendszer, amelynek keretében a magyarországi alkotások megszülettek. Ha ebből a nézőpontból indulunk ki, akkor az oktatás-, a nevelés-, de végül a könyv- és olvasmánytörténet válik művelődéstörténétté, és az irodalomtörténet-írás háttérévé. És nem fordított a dolog: az irodalom története a művelődéstörténet háttére, mint Csahinen Károlynál. Ő ugyanis „irodalmi életről” beszél, vagyis nem magáról az irodalomról.¹³ Könyvében a nagy irodalmi és közéleti személyiségek (Bessenyei György, Ráday Gedeon, Kazinczy Ferenc, Széchenyi István), hatásuk, kapcsolati rendszerük kerül elemzésre, de ezt egy intézményes háttérrel együtt kínálja megismerésre (egyetem, piarista rendház, stb.) A hatodik fejezete – *Pest-Buda nyomdái, könyvkereskedései és irodalmi körei* – nem könyvkiadás- és könyvkereskedelemtörténet, hanem az irodalmi élet színtere.

A történelemszakma közben készült, írta a nagy művet,¹⁴ amelynek kiadása 1939-ben kezdődött el. Zsámbéki László *Magyar művelődéstörténeti kislexikona*,¹⁵ azt gondolom, nem illeszkedett szervesen egyik szellemi műhely munkájába sem. Rövid magyarázata ez főleg a latin kifejezéseknek, ahogy azokat a magyarországi nyelvhasználatban értették. Az adófajták, a mértékek, a különleges eszközök és a technikatörténet is számos kifejezéssel szerepel, és belekerült néhány nyomda- és könyvtörténeti kifejezés is.

A Domanovszky Sándor főszerkesztésében megjelent alaplátvány közvetlenül megelőzte egy máig népszerű, és a korszakban valóban modern művelődéstörténet. A Pesti Hírlap Kiadó *Az ezeréves Magyarország* címmel 1939-ben adta ki először, majd 1940-ben rögtön megjelent a második kiadás is.¹⁶ Az ország állat- és növényvilágának bemutatását a történelmi vázlat, alkotmánytörténet követi, de külön fejezetet kapott az asszonyok története, a szenteké, a magyar katona. Külön tárgyalják a művészeti ágakat, a filmet, a színházat, a sportot, de külön fejezet a viselettörténet, a gyógyfürdők vagy a magyar világjárók. A tudományok története is fejezetet kapott, ahogy *A magyar könyv és a hírlapok* históriája is Trócsányi Zoltán tollából.¹⁷

A háború alatt jelent meg a magyar művelődéstörténet máig is használt nagy összefoglalása, a *Magyar művelődéstörténet*.¹⁸ Megem-

lítem azonban, hogy korszakonként annyiban eltér a tárgyalásmód szerkezete, amennyiben sorra jelentek meg újabb művelődési jelenségek, illetve hangsúlyeltolódások voltak egyes területek közt. Mindig olvashatunk köztörténeti vázlatot, a táj, az életmód, az egészségi állapot, a gazdálkodási módok változásairól. A kézművesség, a kereskedelmi kultúra, a városiasodás, a falu és a város kulturális pólusokként való megjelenése ugyancsak elemzés tárgya. A vallásos élet, a kultuszok, az irodalom, a művészetek nem igazán nagy hangsúllyal vannak jelen, ahogy az udvari élet, a viselettörténet sem, és a könyvről is csak érintőlegesen olvashatunk. Igazi történészmunka, a könyves műveltségről az irodalomtörténet kereteiben esik csak szó. Így a témát (könyvtörténet) csak halványan érinti Szilágyi Loránd (*Irodalmi életünk kezdetei*), és ez indokolt, és súlyának megfelelő is, hiszen az Árpád-kori könyves világról nem tudunk annyit, hogy egy ilyen összefoglalásban nagyobb terjedelemben szerepeljen. Kardos Tibornak már nagyobb lehetősége lett volna (*A humanista irodalom*) a könyvek előállításáról, vagy éppen a humanista könyvtárakról beszélni, de a feladat nyilvánvalóan az irodalom történetének a megírása volt. A 16–17. századi művelődéstörténetben sajnálatos, hogy nem jutott hely a nyomdászatnak, a könyvtáraknak vagy a könyvgyűjtés történetének. Az olvasásról két oldalon megemlékezik Bárányné Oberschall Magda (*Nemes és polgár a török időkben*). Az egész ötkötetes monumentális műben a könyvkiadás, a könyvtárak csak a 18. századi fejezetben kerülnek elő Alszeghy Zsolt tanulmányában (*A könyv és olvasója*), mert ezután ismét eltűnik a téma, Farkas Gyula már csak a 19. századi írók kortárs olvasóit említi meg az irodalom történetének bemutatásába illesztve (*Író és olvasó*).

Az 1963 utáni Magyarországon elérkezett az idő a nagy történeti összefoglalások újrafogalmazására. Megjelent a hatkötetes irodalomtörténet (Spenót),¹⁹ és elkezdték a tízkötetes *Magyarország története*²⁰ vállalkozást is. A Spenót színvonalas könyv- és könyvtártörténet fejezetei jól egészítették ki a Kovács Máté szerkesztésében napvilágot látott *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében*²¹ című könyvtörténeti összefoglalást. A tízkötetes *Magyarország története* művelődéstörténeti fejezeteiben azonban ez a téma, nézetem szerint, a jelentőségéhez mért súlyt nem kapta meg.

A művelődéstörténetet a gazdaság- és a politikatörténeten iskolázott történész másként szemléli, mint az, aki a művelődés egyik alrendszerének történetét tanulta. Ugyanakkor a történészszemléletnek elsődleges fontossága van az intézményrendszerek súlyának helyén történő kezelésében. Mindig érdekes a kirívó, a változást akaró kezdeményezés egy-egy korszakban, azonban a korszak képe mindig megmarad olyannak, ahogyan azt az intézményi rendszer meghatározza. Ilyen értelemben sokáig példaadó értékű marad – művelődéstörténetírás-módszertani szempontból is – Kosáry Domokos műve a 18. század művelődéséről.²² Kiegyensúlyozott francia, német és angol szakirodalmi tájékozottsággal, hatalmas forrás- és szakirodalmi anyagismerettel megírt, egységes gondolatmenetű alkotás. Egy ember képe a 18. századi művelődésről. „Verettségéhez” hozzátartozik, hogy a századot két kronológiai egységre bontva mutatja be a teljes művelődési intézményrendszert, a művelődés eszményeit és a főbb szellemi teljesítményeket. Történészalaposság, filológus kitekintés, bibliográfiai teljesség. A nyomda, a sajtó, a cenzúra, a könyvtár (az iskolákat bemutató részben külön is) és az olvasás története külön-külön fejezetet kapott. (Erre alapozva bátran lehetett tovább lépni az elméleti megközelítés szintjén. Vermes Gábor nagyszerű könyve²³ a fantázia fejezetcímek alá rejtett közigazgatás-, politikaiföldrajz-, politikaigondolkodás-, intézmény- és gondolkodástörténet. Csaknem egy új művelődéstörténet, igaz, ez utóbbi a könyves világról nem mond semmit, annál többet a könyves/eruditív műveltségéről.)

Kosáry Domokos munkája azonban bátorító erővel bírt, hiszen a teljes magyar művelődés bemutatására vállalkozó Nemeskürty István²⁴ és Köpeczi Béla²⁵ is figyelt az intézmények korszakokon átnyúló történetére, jóllehet a kisebb összefoglalások könyves műveltséget bemutató része, érthetően, említés jellegű. Talán nem véletlen, hogy a nyolcvanas évek végén németül is megjelent egy összefoglalás a magyar művelődés és a kultúra történetéről, „képes művelődéstörténet” műfajban, Székely András szerkesztésében és szövegével.²⁶ Ebben a könyvkultúra emlékei csak utalásszinten jelennek meg.

A nyolcvanas évek tudománytörténeti (mint művelődéstörténeti) kutatásainak egy sajátosan érdekes összefoglalása Gazda István munkája.²⁷ A *Tudósnaptár* nem csupán kuriózumok és tudósportrék egy-

más mellé helyezése, hanem mindenféle tudományok képviselőinek tevékenysége kapcsán irodalom-, sajtó-, orvoslás-, technika- és tudománytörténeti adalék. Talán nem felesleges megszámlolni, hogy a nyomdatörténet 42 napnál, a kódex 9-nél, a könyvkereskedelem 7-nél, a cenzúra 9-nél, a könyvtár 23-nál, a könyvtörténet 69 napnál szerepel valamely érdekességgel.

Gazda István művelődéstörténet-felfogását jól mutatja az általa szerkesztett szakirodalmi szöveggyűjtemény is.²⁸ A kötet tematikája: történeti, gazdasági és közigazgatási földrajz; köznevelés, felsőoktatás, peregrináció; mesterségek története; *íróeszközök, könyvkiadás, sajtó; gyűjteménytörténet; gondolkodás- és tudománytörténet.*

Ezzel a szemlélettel csaknem szembeállítható (igaz, bizonyos értelemben kiegészítő) Gerencsér Katalin cikkantológiája.²⁹ Kutatás-módszertani és elméleti tanulmányok, vallás, néprajz, kulturális antropológia, művészettörténet, de alapvetően az egész kötet történész szemléletű, erős a társadalom- és az életmódtörténet. Könyv kizárólag Tóth István György tanulmányában szerepel, akkor is a hiánya, hiszen a szerző elsősorban az analfabetizmus történetének kutatója volt (és mi tagadás, a magyarországi művelődés történetének ez a téma nem kicsiny fejezete).³⁰

Az 1990-es évek azonban egy nem „művelődéstörténet” címet viselő tanulmánykötettel is elkezdődött. A „magyarságtudomány” ugyanis sok tekintetben művelődéstörténet. Az interdiszciplinaritást és a művelődéstörténeti kutatásokat szorgalmazó Kósa László volt a szerkesztője *A magyarságtudomány kézikönyve* című tanulmányegyüttesnek³¹ csakúgy, mint a *Magyar művelődéstörténetnek*.³² Előbbi szerkezete: fogalomtörténet, nyelv, történelem, irodalom és művészetek, folklór, néprajz. A művelődéstörténet: természetrajz, életmód, mentalitás, egészségügy, szellemi élet. Könyvkultúra mindösszesen Bertényi Ivánnak a középkorra vonatkozó szövegeiben említődik, majd Tóth István György „könyv és olvasója” keretben elmondja, hogy a magyarok analfabéták voltak, Bitskey István a „szellemi kultúra” részeként utal az olvasmányokra, aztán a könyves kultúra mint téma eltűnik a kora újkor végére.

Az 1990-es években újjászülető könyvkiadói világ szereplői is indítottak hatalmas vállalkozásokat, amelyek alapvető kézikönyvek

megteremtésére irányultak. Kiemelendő ezek közül a Pannon Kiadóé, amely a *Pannon enciklopédia* címet kapta, *A magyarság kézikönyve* alcímmel. Magyarország állat- és növényvilága, építészete, ipara, kézművészete, történelme és külön a magyar nyelv és az irodalom.³³ Ebben a nyelvhasználat, a nyelvi hagyományok, a könyvkiadás, a sajtó, a könyvtárak, az irodalmi és olvasóköri és a hungarológia szerepel fejezetként – egy mini művelődéstörténet, irodalmár szemmel. Minden korszakban megjelenik a könyvkiadás, a könyvgyűjtés, a könyvtár és az olvasás története is (V. Ecsedy Judit, Rozsondai Marianne, Monok István, Margócsy István, Kucka Péter, Buda Attila).

1993-tól köztudott volt, hogy Kőszeghy Péter elkezdte egy akkor hatkötetesre tervezett művelődéstörténeti lexikon munkálatait. Az MTA történészvezetése is hasonló vállalkozásokat indított, de „példaadóan” inkább összefoglaló hatkötetes feldolgozást, amely nem lexikon, és nem csak a régibb Magyarországra (vagyis *Hungaria*-ra) vonatkozik. A Kossuth Kiadó állt a nagy vállalkozások háttérében, és az MTA elnöksége.

A művelődéstörténetnek írt *Magyar kódex*³⁴ az én személyes ízlésemnek túlzott köztörténeti fejezeteket tartalmaz. A szerkesztés következetes abból a szempontból, hogy fejezetet kapott a nyelv, az irodalom, a művészetek, a hitvilág, az egyházak és a vallás, a táj és az abban élő nép(ek) (ebben: igazgatás, településszerkezet), életmód (ebben gazdaság, társadalom, iskolák, kézművészet, mindennapi élet). Számomra tartalmilag is vitatható módon a könyvkiadás utoljára a régi magyar irodalom fejezetben szerepel rangján, később említés szintjén kerülnek elő az olvasóköri és a könyvtárak. Az Árpád-korban van könyv és vannak könyvtárak (Szovák Kornél), 1301 és 1526 között fajsúlyosan is vannak ezek (S. Hámori Antónia, Szovák Kornél, Madas Edit, Pajorin Klára), majd érdekes módon a korai újkorban csak Ács Pál említi a könyvnyomtatás szerepét az irodalom történetében (két oldalon), Mikó Árpád egy oldalon még beszél a könyvdíszítésről. 1690 után, a törökkel együtt eltűnik a könyv, igaz a reformkori irodalomról szólva Mezei Márta beszél a folyóiratok fontosságáról, és Császtvay Tünde a kiegyezés utáni olvasóköri körökről. Egy ilyen nagy ambícióval összeállított hatkötetes kiváló munkából, valljuk be, egyszerűen kifelejtették a könyvet.

A MAMŰL, noha 1993-tól írtuk, 2003-ban kezdett megjelenni.³⁵ Alapvető, hatalmas munka, amelynek digitális változata, a folyamatos javítással, a magyar internetes tartalom ékköve lesz.

Igazi interdiszciplináris munka, amelynek szerzői gárdája a magyar historiográfiában egyedülálló módon jól értette a főszerkesztői szándékot. Tamás Zsuzsanna szerkesztői és Kőszeghy Péter főszerkesztői szemé, helyesen, nyomot hagyott a szócikkeken. A könyves kultúrának is jutott „enciklopédikus szócikk”, vagyis nagyobb lélegzetű, elemző bemutatása az írásbeliségnek, a kiadástörténetnek és a könyvtári kultúrának. Emellett rengeteg szócikk, különféle szempontok szerint át- meg átszövi ezeket a kerettémákat. Papír- és nyomdatechnika, írástörténet, betűformák. Másolás, kódexek, illusztráció (kézi és nyomtatott), könyvdíszítés, -tervezés, -kiadás, -kereskedelem, -kötés, -gyűjtés, -olvasás. Külön az egyes városok nyomdászatának története is olvasható a városoknál, az egyes nagyobb alkotók (másolók, nyomdászok, könyvkötők) külön személyként is szerepelnek a lexikonban. A könyvtárak, a könyvgyűjtő családok nem egyszerűen egy utalóval érhetők el, hanem külön történetük is szerepel a kötetekben, kiegészítve az összefoglaló és csatlakozó címszavakat. Emellett az egyes stíluskorszakokat bemutató, többször több tanulmány méretű szócikkben a betűművészet, az illusztrációk és a könyvkötések is megjelennek, szervesen illeszkedve az építészeti vagy irodalmi stílusok bemutatásához.

A fenti tablóból jól látszik, hogy a történész, az irodalmár, a művészet- vagy a tudománytörténész másutt és másutt helyezi el a könyvet a maga történetében. Ez általában jól is van így, igaz, a történetből az is kitűnik, hogy van, ahol indokolatlan a könyves tematika mellőzése, a művelődéstörténeti kép teljességének szakmaiságát kérdőjelezi meg. A MAMŰL interdiszciplináris, a közösség maga is, aki írta. A szerkesztés Kőszeghy Péter csúcsteljesítménye.

Klanczay Tibor és Keserű Bálint „az irodalmi alkotások szellemi erőtere” álma ennyiben megvalósult tehát, ám ez, azt hiszem, kevés: a könyves művelődés történetét külön is meg kell majd írni.

JEGYZETEK

- ¹ *A magyar nyelvtudomány kézikönyve*, szerk. MELICH János, GOMBOCZ Zoltán, NÉMETH Gyula, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1922–1938, például külön írástörténeti fejezetet közöl, és külön foglalkozik a könyvnyomtatás hatásával a magyar nyelv változásaira nézve: I. köt., 10. füzet, TRÓCSÁNYI Zoltán, *A magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása*; II. köt., 2. füzet, NÉMETH Gyula, *A magyar rovásírás*.
- ² MAMŰL I–XIV. LX.
- ³ A pozitív megközelítés: KRISTÓF Ildikó, „Istenes könyvek – ördögös könyvek” (*Az olvasási kultúra nyomai kora újkori falvainkban és mezővárosainkban a boszorkányperek alapján*) = *Népi kultúra – Népi társadalom*, Az MTA Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve XVIII. köt., Budapest, Akadémiai Kiadó, 1995, 67–104.; a negatív: TÓTH István György, *L’alphabétisation des paysans en Transdanubie occidentale au temps des Lumières = Début et fin des Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale*, Actes du sixième colloque de Mátrafüred 20–25 octobre 1984, publié par Ilona KOVÁCS, Budapest–Paris, Akadémiai Kiadó, CNRS, 1987, 293–300.
- ⁴ Jó ellenpélda a hadtudomány történetének összefoglalása, amely az egyes hadvezérek olvasmányaira is kellő hangsúlyt fektet. Vö.: HAUSNER Gábor, *Márs könyvet olvas, Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom*, Budapest, Argumentum Kiadó, 2013 (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtára).
- ⁵ LAJTAI L. László, „Magyar nemzet vagyok”, *Az első magyar nyelvű és hazai tárgyú történelemtankönyvek nemzetdiskurzusa*, Budapest, Argumentum Kiadó, Bibó István Szellemi Műhely, 2013 (Eszmetörténeti könyvtár / Bibó István Szellemi Műhely, 18.).
- ⁶ ERDÉLYI MM 1915–1918.
- ⁷ ERDÉLYI MM 1915–1918, II. kötet, 397–450.
- ⁸ ERDÉLYI ML 1932.
- ⁹ ERDÉLYI MT 1936.
- ¹⁰ KORNIS 1927.
- ¹¹ HERMANN Egyed–EBERHARDT Béla, *A veszprémi egyházmegye papságának könyvkultúrája és könyvvállománya a XIX. század elején*, Veszprém, Egyházmegyei Könyvnyomda, 1942 (A veszprémi egyházmegye múltjából, 8).
- ¹² KULCSÁR Adorján, *Olvasóközösségünk 1800 táján*, Budapest, Egyetemi Nyomda, 1943.
- ¹³ CSAHIIHEN Károly, *Pest-Buda irodalmi élete 1780–1830*, Budapest, Stepháneum, 1931.
- ¹⁴ DOMANOVSKY I–5.

¹⁵ ZSÁMBÉKI 1937.

¹⁶ EZERÉVES 1939.

¹⁷ EZERÉVES 1939, 661–684.

¹⁸ A mű elemzését, a szerzőket és a szerkesztőket ért szellemi hatásokat, kultúra- és művelődéseméleti elveiket alaposan elemezte NÉMETH G. Béla, *Az első magyar összefoglaló művelődéstörténet = A művelődéstörténet problémái*, szerk. MONOK István, Budapest, MTA Művelődéstörténeti Bizottság, 2003, 59–83.

¹⁹ *A magyar irodalom története*, készült az MTA Irodalomtörténeti Intézetében, főszerk. SÖTÉR István, 1–6. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964–1966.

²⁰ *Magyarország története tíz kötetben*, szerk. biz. vez. PACH Zsigmond Pál, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976–.

²¹ *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében, Az államalapítástól 1849-ig*, összeáll. KOVÁCS Máté, bibliogr. SZELLE Béla, Budapest, Gondolat Kiadó, 1963 (Nemzeti könyvtár).

²² KOSÁRY 1980–1996.

²³ VERMES 2011.

²⁴ NEMESKÜRTY 1992.

²⁵ KÖPECZI 1994.

²⁶ SZÉKELY 1978.

²⁷ GAZDA 1990.

²⁸ GAZDA 1996.

²⁹ GELENCSÉR 1998.

³⁰ TÓTH István György számos tanulmányban számol be a kora újkori társadalom csaknem teljes analfabetizmusáról: *Schichten der Gesellschaft-Schriften der Kultur, Alphabetentum und Bücherkultur im südburgenländischen Raum im XVI. und XVII. Jahrhundert = Türkenkriege und Kleinlandschaft, 2. Sozialer und kultureller Wandel einer Region zur Zeit der Türkenkriege*, Symposium im Rahmen der «Schlaininger Gespräche» vom 26–30. September 1984 auf Burg Schlaining, hrsg. von Rudolf KROPF, Eisenstadt, Landesregierung, 1986, 195–216.; Uő, *Írni tanuló nagyasszonyok*, Rubicon, 1990. 5. szám; Uő, *How many Hungarian noblemen could read in the eighteenth century?* CEU History Department Yearbook (Budapest), 1993, 67–79.; Uő, *La diffusione dell'alfabetizzazione nel comitato di Vas nei secoli XVII–XIX = Dalla liberazione di Buda all'Ungheria del Trianon, Ungheria e Italia tra età moderna e contemporanea*, Atti del Convegno storico italo-ungherese (Pécs 23–24 aprile 1993) a cura di Francesco GUIDA, Roma, 1996, 64–71.; Eredményeit egy monográfia szintű feldolgozásban is közreadta: TÓTH István György, *„Mivelhogy magad írást nem tudsz...”* Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1996 (angolul, Uő, *Literacy and Written Culture*

in Early Modern Central Europe, Budapest–New York, CEU, 2000), majd Uő, *Illiterate and Latin-speaking gentlemen = The development of literate mentalities in East Central Europe*, ed. by Anna ADAMSKA, Marco MOSTERT, Turnhout, Brepols, 2004, 519–528.

³¹ KÓSA 1991.

³² KÓSA 1998–2006.

³³ PANNON ENC. 2000.

³⁴ MAGYAR KÓDEX 1999–2001.

³⁵ MAMŪL I–XIV. LX.